

dan burnu ve kulakları kesilen naaşı, dayısı Hamza'nınkiyle birlikte aynı kabre defnedildi. Ahmed b. Hanbel, Abdullah b. Cahş'dan rivayet edilen iki hadisi, *Müsned*'inin iki ayrı yerinde (V, 139, 350) mükerreren zikretmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn İshâk, *es-Sîre* (nşr. Muhammed Hamîdullah), Rabat 1967 — Konya 1401/1981, s. 124, 156, 209, 241, 244; Vâkıdî, *Kitâbü'l-Megâzî* (nşr. M. Jones), London 1965-66 — Beyrut, ts. (Âlemü'l-Kütüb), I, 13-19, 154, 274, 291, 300; İbn Hişâm, *es-Sîre* (nşr. Mustafa es-Sekkâ v.dğr.), Kahire 1375/1955, I, 257, 324; II, 470, 601-605, 679; III, 122; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ* (nşr. İhsan Abbas), Beyrut 1388/1968, III, 89-91; *Müsned*, V, 139, 350; İbn Abdülber, *el-İstî'âb (el-İşâbe* içinde), Kahire 1328, II, 272-275; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe* (nşr. Muhammed İbrâhîm el-Bennâ v.dğr.), Kahire 1390-93/1970-73, III, 194; İbn Hacer, *el-İşâbe*, Kahire 1328, II, 286-287; W. M. Watt, "Abd Allâh b. Djaḥṣh", *Et* (İng.), I, 44.

İSMAİL L. ÇAKAN

ABDULLAH b. CED

(عبدالله بن الجد)

Abdullâh b. el-Cedd b. Kays el-Ensârî

Sahâbî.

Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Kaynaklarda Bedir ve Uhud savaşlarına katıldığı zikredilmekte, ancak ölüm tarihi hakkında bilgi verilmemektedir. Hazrec kabilesinin Benî Selime koluna mensup olan Abdullah, Muâz b. Cebel'in ana-bir kardeşidir. Annesi Hind bint Sehl'dir. Babası Ced b. Kays, Câhiliye devrinde Benî Selime'nin reisi iken Hz. peygamber'in Medine'ye hicret etmesiyle reisliği sona ermiştir. Ced b. Kays birçok gazveye katılmakla birlikte münafıklardan kabul edilirdi. Hudeybiye'de bulunmuş, fakat *Bey'atür-ridvân*'a iştirak etmemiştir. Tebûk gazvesine gitmek istememiş, Rum kadınlarını görünce dayanamayacağını ileri sürerek Hz. Peygamber'den izin istemiştir. Babasının bu durumuna çok üzülen Abdullah, onun ileri sürdüğü mâzeretlerin geçersiz olduğunu ve asıl münafıklığı sebebiyle bu şekilde davrandığını kendisine söylemekten çekinmemiş, ayrıca aleyhine Kur'an âyetlerinin nâzil olabileceğini ifade etmiştir. Gerçekten sefere katılmayan münafıklar hakkında daha sonra âyetler nâzil olmuştur (bk. et-Tevbe 9/9, 49, 81, 82). Ancak, Hz. Osman devrine kadar yaşayan Ced b. Kays'ın sonradan tevbe edip samimi bir müslüman olduğuna dair rivayetler de vardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Vâkıdî, *Kitâbü'l-Megâzî* (nşr. M. Jones), London 1965-66 — Beyrut, ts. (Âlemü'l-Kütüb), I, 169; İbn Hişâm, *es-Sîre* (nşr. Mustafa es-Sekkâ v.dğr.), Kahire 1375/1955, II, 697; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ* (nşr. İhsan Abbas), Beyrut 1388/1968, III, 571, 583; İbn Habîb, *el-Muḥabber* (nşr. Ilse Lichtenstadter), Haydarâbâd 1361/1942 — Beyrut, ts. (Dâru'l-Âfâkî'l-cedîde), s. 280; Taberî, *Târîḫ* (nşr. M. J. de Goeje), Leiden 1879-1901, I, 1544, 1545, 1693-1694; a.mlf., *Câmi' u'l-beyân*, Bulak 1323-29, X, 104, 129; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe* (nşr. Muhammed İbrâhîm el-Bennâ v.dğr.), Kahire 1390-93/1970-73, I, 327.

MUSTAFA FAYDA

ABDULLAH CEVDET

(1869-1932)

Son devir fikir ve siyaset adamı,
Jön Türk hareketini başlatanlardan biri.

9 Eylül 1869'da Arapkir'de doğdu. Babası Diyarbekir Birinci Tabur Kâtibi Ömer Vafî Efendi'dir. İlk öğrenimini Hozat ve Arapkir'de yaptı. Ma'mûretülazîz Askerî Rüşdiyesi ile Kuleli Askerî Tıbbiye İdâdisi'ni bitirdikten sonra Mekteb-i Tıbbiye'ye kaydoldu. Bu dönemde adı geçen mektepte biyolojik materyalist eğilimler hâkim durumdaydı. Kendisi ailesinde dinî eğilimin kuvvetli olduğunu söylediği, hatta arkadaşları arasında dinî vecibelerine bağlı biri olarak tanındığı halde kısa sürede bu çevreden etkilendi. Bunun sonucu olarak, Ludwig Büchner'e ait olan ve biyolojik materyalist görüşleri halkın anlayacağı bir seviyede ele alarak Batı dünyasında büyük ilgi gören *Kraft und Stoff* adlı kitabın bir bölümünü *Fizyolocıya-i Tefekkür* (1890) adıyla Türkçe'ye çevirdi. Bu tarihlerde onun üzerinde önemli etkiler yapan diğer bir kitap da, dini sosyal gelişmeye engel telakki eden görüşleri çarpıcı ve basit bir üslûpla nakleden, Félix Isnard'ın *Spiritualisme et Matérialisme* (1879) adlı eseridir. Bu iki kitabın yanı sıra Karl Vogt, Ernest Haeckel ve Spencer'in tesiri altında kalan Abdullah Cevdet, yine aynı tarihlerde *Dimâğ* (1890), *Fizyolocıya* ve *Hıfz-ı Sıhhat-i Dimâğ ve Melekât-ı Akliyye* (1894) adlarıyla biyolojik materyalizm ve dönemin yaygın temayülü olan beynin fonksiyonları üzerinde duran kitaplarını yayımladı. Aynı konular üzerinde *Maâriif*, *Musavver Cihan* ve *Resimli Kitab* mecmualarında makaleler yazdı. 1891'de, bir felsefe ansiklopedisi niteliğinde olan ve daha çok İslâm âlimleriyle biyolojik materyalist filozofların fikirlerini bağdaştırmaya çalışan *Fünûn ve Fel-*

sefe adlı çalışmasının ilk taslağını hazırladı (Cenevre 1897). Bu arada siyasete de ilgi duyan Abdullah Cevdet, 3 Haziran 1889'da diğer tıbbiyeli arkadaşları İbrâhîm Temo, İshak Sûkûti, Mehmed Reşid ve Hikmet Emin ile birlikte, daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti adını alacak olan İttihâd-ı Osmânî Cemiyeti'nin ilk kurucuları arasında yer aldı. Okuldaki siyasî faaliyeti dolayısıyla birkaç defa okul idaresince tutuklandı ve mektepte hapis yattı. 1894'te mâbeynin emriyle yapılan bir soruşturma sonucu gözaltına alındı, fakat yargılanmadan irâde-i seniyye ile serbest bırakıldı. Temmuz 1894'te Mekteb-i Tıbbiye'den mezun oldu ve Dr. Diran Acemyan'ın asistanı olarak Haydarpaşa Hastahanesi'nde göz doktorluğu yardımcılığına tayin edildi. Kasım 1894'te geçici görevle kolera mücadelesi için Diyarbekir'e gönderildi. Burada bir yandan görevini sürdürürken diğer yandan İttihâd-ı Osmânî Cemiyeti'nin genişlemesi için çalıştı. Aralarında Ziya Gökalp'in de bulunduğu pek çok kimseyi teşkilâtâ üye kaydetmeyi başardı. Bu arada Büchner'in *Natur und Geist* adlı eserini *Goril* adıyla yayımladı (Ma'mûretülazîz 1894). İstanbul'a dönünce Ermeni olayları sebebiyle oldukça gergin bir siyasî hava ile karşılaştı. Cemiyetin bu olaylar sonrasında yayımlayıp dağıtma-ya karar verdiği beyannameyi kaleme aldı. Bu sırada bazı faaliyetleri dikkati çekti ve İstanbul'dan uzaklaştırılmak için Adapazarı Redif Taburu tabipliğine tayin edildi. Ancak görevine gitmeden, beyanname sebebiyle yapılan soruşturma sonucu "erbâb-ı fesaddan olduğu" tesbit edilerek otuz üç arkadaşıyla birlikte tutuklandı; ardından Meclis-i Vükelâ kararı ile Trablusgarp'a sürüldü (Ocak 1896). Bir süre kale zindanında kaldıktan sonra bir irâde-i seniyye ile şehir surları içinde dolaşmasına izin verildi. Bu dönemde Receb Paşa'nın vali vekili ve kumandan olduğu Trablusgarp'ta, yaveri Şevket Bey tarafından kurulan yedi numaralı İttihat ve Terakki Şubesi'nin faal bir üyesi oldu. Ahmed Rıza ve Mizancı Murad beylerle şube adına sürekli haberleştiği gibi, gizlice *Mîzan*, *Meşveret* ve *Mechveret Supplément Français* dergilerine imzasız veya "Bir Kürd" takma adı ile yazılar gönderdi. Buradaki gizli faaliyetleri Süleyman Kadara adında bir doktor tarafından doğrudan mâbeyne bildirilince, sürgün yerinin Fizan'a çevrilmesi için irade çıkmak üzereyken bir yelkenli ile Tunus'a kaçtı; oradan da Paris'e

Abdullah Cevdet

geçerek Avrupa'daki Jön Türkler'e katıldı. Burada İttihat ve Terakki Cemiyeti erkânının iki gruba ayrıldığını, bir grubun temsilcisi olan Mizancı Murad'ın, Contrexéville şehrinde cemiyet ile Serhafiye Ahmed Celâleddin Paşa arasında imzalanan anlaşma gereğince İstanbul'a geri döndüğünü gördü. Kendisi ise Ahmed Rıza'nın başında bulunduğu, söz konusu anlaşmayı kabul etmeyen gruba katıldı. Eylül 1897'de Cenevre'ye geçerek burada yeniden kurulan merkez komitesine girdi. İlk sayısı 1 Kânunuevvel 1897'de yayımlanan *Osmanlı* mecmuasının yöneticileri arasında yer aldı ve derginin başyazarı oldu. Aynı zamanda, cemiyetin yayın organı olarak Mısır'da çıkan *Kânûn-ı Esâsî* ile Romanya'da yayımlanan *Sadâ-yı Millet*, Cenevre ve Londra'da neşredilen *Kürdistan* dergilerine "Bir Kürd" takma adı ile yazılar yazdı. 1895'te Schiller'den Türkçe'ye çevirdiği *Guillaume Tell*'e yazdığı önsöz, Jön Türk çevrelerinde çok etkili oldu. Gördüğü rağbet üzerine bu önsöz daha sonra *İki Emel* (Mısır 1900) adıyla risâle olarak da yayımlandı. Abdullah Cevdet, II. Abdülhamid'e karşı, dinî vecibelerini yerine getirmediği için gerçek halife sayılmaması yolunda yapılan muhalefetin de önde gelen isimleri arasında yer aldı ve cemiyetin merkez yayın organı olan *Osmanlı* mecmuasında bu konuda yazılar yazdı. Aynı konuda Şâkir Hoca tarafından verilen fetvaları derlediği *Fetâvâ-yı Şerife* (Cenevre 1895) ile *Mahkeme-i Kübrâ* (Paris 1895) adlı risâleleri yine cemiyet tarafından yayımlandı.

1898'de *Osmanlı* mecmuasının yayımında büyük malî zorluklar ortaya çıkınca, merkez komitesi padişahın temsilcileriyle pazarlığa girişti ve Abdullah Cevdet, İshak Sükûti ve Tunali Hilmi gazetede yazı yazmamak şartıyla, 1500'er Frank para ve ömür boyu 12 altın aylık tahsisat almak vaadiyle yayını durdurmuş gibi gözüktüler. Abdullah Cevdet bu paraya hak kazanmak için Paris'e gitti. Ancak onun Paris'te oturmakla beraber dergiye gizlice yazı yazdığını tesbit eden Paris sefiri Münir Paşa tahsisatını kestirdi. Bu dönemde yazdıklarının en önemlileri, Gustave Le Bon'dan mülhem "cumhur ruhu" teorisini nakleden yazılardır. 1899'da sarayla aynı pazarlıklar tekrarlandığında, Abdullah Cevdet Viyana sefareti tabipliğine getirildi ve bir daha ihtisas alanı dışında hiçbir yazı yazmayacağına dair bir de taahhütname imzaladı; fakat buna rağmen el altından *Osmanlı* mecmuasına yazılar göndermeye devam etti. Aldığı maaşları, önceleri cemiyete gönderirken daha sonra bundan vazgeçti; bu yüzden teşkilâtteki arkadaşları tarafından şahsî davrandığı gerekçesiyle tenkit edildi. 1903'e kadar kaldığı bu görevi sırasında daha çok şiirle meşgul oldu ve sembolist şiir çevrelerinde ilgiyle karşılanan kitaplar neşretti.

Abdullah Cevdet, siyasî faaliyetlerini gizlice devam ettirdiğini saraya bildiren Viyana sefiri Mahmud Nedim Bey'e (Paşa) karşı tecavüzkâr hareketlerde bulunca, sefaret Avusturya polisine baş vurdu. Avusturyalı parlamenter Pernerstorfer tarafından ülkede kalması için verilen gensoru önergesine rağmen, sınır dışı edilmesine karar verildi (17 Eylül 1903). Presburg'a geçen Abdullah Cevdet, affı için, daha önce gerçek halife sayılmaması gerektiğini savunduğu II. Abdülhamid'e yaptığı müracaattan bir sonuç alamayınca Paris'e gitti. Burada Ahmed Rıza Bey ve arkadaşları, 1899'da saray tarafından teklif edilen görevi kabul etmesini harekete ihnet kabul ettiklerinden, kendisini kesinlikle aralarına almayacaklarını belirttiler. Bunun üzerine Cenevre'ye geçti; burada Edhem Ruhi (Balkan) ile buluştu. İki eski İttihatçı *Osmanlı* mecmuasını Cenevre'de tekrar neşre başladılar; Mart 1904'te de Jön Türk hareketi içerisinde açıkça anarşist eğilimler taşıyan tek teşkilât olan Osmanlı İttihat ve İnkılâp Cemiyeti'ni kurdular. Abdullah Cevdet bu faaliyetinin yanı sıra, eski serhafiye Ahmed Celâleddin Paşa'nın

maddî yardımları ile Eylül 1904'te, Türk kültür hayatında etkisini uzun yıllar sürdürecektir olan *İctihad* mecmuası ile aynı adı taşıyan yayınları kurdu. *İctihad* bu dönemde on altı sayfası Türkçe, geri kalan on altı sayfası da yabancı dillerde yayımlanan ve Jön Türk hareketi içinde siyaset yerine kültüre ağırlık veren yegâne mecmua oldu. Fakat Abdullah Cevdet, aslında sarayın ajanlarından Abdülhalim Hikmet'e ait olan ve II. Abdülhamid ile hükümet erkânı hakkında çirkin ifadelerle eleştirilerde bulunan *Bir Rüya* (Cenevre 1904) adlı eseri yayımladığı için, 20 Ekim 1904'te İsviçre'den sınır dışı edildi. *Osmanlı* mecmuası kapandı; *İctihad*'ın idaresi de Hüseyin Tosun Bey'e geçti. Abdullah Cevdet Ocak 1905'te İstanbul'da yapılan giyabî muhakeme sonunda ömür boyu kalebentlik cezasına çarptırıldı.

1905 Eylülü başında Mısır'a geçen Abdullah Cevdet, *İctihad*'ı orada yayımlamaya başladı. Bir yandan da Prens Sabahaddin Bey grubu ile yakın ilişki kurdu; Şürâ-yı Osmani Cemiyeti'nin idaresinde de görev aldı. *İctihad*'da yayımlanan, Osmanlı hânedanının gerekli olmadığı yolundaki yazısı büyük tepkilere yol açtı ve bütün Jön Türk neşriyatı bu yazıyı eleştirdi. II. Mesrutîyet'in ilânından sonra, İttihat ve Terakki Cemiyeti liderleriyle olan anlaşmazlıkları yüzünden Mısır'da kalmayı tercih etti. Bu dönemde, büyük tartışmalara yol açan R. Dozy'nin, *Essai sur l'histoire de l'Islamisme* adlı kitabını *Târîh-i İslâmiyyet* ismiyle tercüme edip yayımladı. Hz. Peygamber'in hayatını marazî psikoloji ile açıklamaya çalışan ve kendisinin din düşmanı olarak tanınmasına sebep olan söz konusu kitap aleyhine pek çok tenkit kaleme alındı. Bunların en önemlileri, Manastırlı İsmail Hakkı'nın *Sırat-ı Müstakim*'de çıkan "Târîh-i İslâmiyyet" başlıklı yirmi yedi bölümden oluşan seri makalesiyle, İsmail Fennî'nin *İzâle-i Şükûk* (İstanbul 1928) adlı kitabıdır. Abdullah Cevdet'in "İfâde-i Mütercim" başlığı altında tercümesine yazdığı giriş, yer yer dindar insanların samimi duygularını rencide edici ifadeleriyle, onun Dozy ile âdetâ suç ortağı sayılmasına yol açmıştı. "Din kardeşleri"ne ithaf ettiği bu girişinde, inanç ve duygulara ne ölçüde ters gelirse gelsin, Dozy'nin eserinde dile getirilen gerçeklerin hiçbir bağnazlığa düşmeden kabul edilmesi gerektiğini ileri sürmüş, müellifin bir gayri müslim oluşunun fikirlerini itibardan düşürmeyeceğini, aslında böyle ilmi bir eser vermiş olan kimse-

nin müslüman sayılması gerektiğini iddia etmiştir. Mütercim, söz konusu girişte, bütün bir İslâm tarihi literatürünü "müstebit hükümdarların zoruyla kaleme alınmış siyasî metinler" olarak değerlendirmesi ve Dozy'nin kitabını objektiflik bakımından hepsinin üstünde kabul etmesi, muhafazakâr fikir çevrelerinin şiddetli tepkilerine yol açmıştır. Meşihat makamına yapılan sayısız müracaatlar sonunda İbrahim Hakkı Paşa kabinesi 17 Şubat 1910'da bu kitabı yasaklamış ve eldeki nüshalarının Galata Köprüsü'nden denize atılmasına karar vermiştir.

1910 yılı sonunda İstanbul'a dönen Abdullah Cevdet, *İctihad*'ı 24. sayısından itibaren burada yayımlamaya başladı. Kısa sürede, Garpcı ve biyolojik materyalist fikirleri benimseyen birçok Osmanlı yazarı bu dergi etrafında toplandı. Bunların en tanınmışları arasında Kılıçzâde Hakkı ile Celâl Nuri de bulunuyordu. II. Meşrutiyet sonrasındaki siyasî faaliyetlere Abdullah Cevdet de, 1910 yılında kurulan Osmanlı Demokrat Fırkası'nın ikinci başkanı olarak katıldı. Bu fırkanın yayın organları olan *Genç Türk*, *Selâmet-i Umûmiyye*, *Âzad ve Türkiye* gibi gazete ve dergilerde yazılar yazdı. Bu fırka Hürriyet ve İtilâf'a katılınca siyasî faaliyetlerini azalttı. Daha sonra Mütareke'ye kadar siyasette geri planda kalmayı tercih etti.

İctihad mecmuası, yayımladığı din aleyhtarı makaleler dolayısıyla, meşihatın müracaatları sonunda birçok defa kapatıldı. Ancak bu kapatılmalar sonrasında da değişik adlarla çıkmaya devam etti. 59. sayısı *Cehd* adıyla (1913) çıktıktan sonra pek çok sayı *İşhad*, *İstihad*, *Âlem-i Ticâret* ve *Sanâyi* isimleriyle yayımlandı. "Hisseyât-ı dîniyyeyi rencide ettiği" gerekçesiyle alınan kapatma kararları, *İctihad* için ilk olarak 28 Mart 1913, sonra 6 Eylül 1913, *Cehd* için 6 Nisan 1913, *İşhad* için 27 Eylül 1913 tarihlerini taşıyordu. 16 Ekim 1913'te, her ne adla olursa olsun, çıkan mecmuaların toplatılması kararı Dîvân-ı Harb-i Örfî tarafından verildi. *İctihad*'ın son defa kapatılması ise 30 Aralık 1913'te oldu. Bu arada, tekrar İsviçre'ye giderek buradaki muhaliflere katılmayı planlayan Abdullah Cevdet'in 27 Eylül 1912 tarihli müracaatı, daha önce İsviçre'den sınır dışı edilmiş olduğu gerekçesiyle, İsviçre hükümeti tarafından reddedildi. Bu dönemde kendi mecmuasının yanı sıra, muhalif yazarlar-

ra da yer veren *Hak* gazetesinin başyazarlarından biri oldu ve İttihatçılar ile arasındaki ilişkileri düzeltmek için hükümet desteğinde çıkan bu dergide yazılar yazdı (Mart-Haziran 1912); fakat idareyi tenkitten de geri kalmadı.

İctihad mecmuası Garpcılar'ın belli başlı yayın organı durumuna gelmekle beraber, dergiyi çıkarırlar. Balkan Harbi'nden sonra aralarında çıkan tartışma sebebiyle ikiye ayrıldılar. Batı'nın tamamen ve her yönüyle alınmasını isteyen Abdullah Cevdet ile bu görüşe karşı çıkan Celâl Nuri arasındaki tartışma, "tam Garpcılar" ile "kısmî Garpcılar" şeklinde ifade edilebilecek iki grup ortaya çıkardı ve Abdullah Cevdet tam Garpcılar'ın lideri durumuna geçti. *İctihad*'ın Meşrutiyet dönemindeki son sayısı 13 Şubat 1915 tarihinde yayımlandı. Abdullah Cevdet, İttihatçılar tarafından ölümle tehdit edilince mecmuasını kapatmak zorunda kaldı; Mütareke dönemine kadar da fazla bir yayın faaliyetinde bulunmadı. Mart-Nisan 1918 tarihleri arasında *İkdam* gazetesinde imzasız olarak başyazılar yazdıysa da bunun İttihatçılar tarafından haber alınması üzerine bu faaliyetini de bırakmak zorunda kaldı. Onun bu dönemdeki faaliyetleri hemen bütün siyasî gruplar tarafından olumsuz karşılanmıştır. Büyük Kabine döneminde İttihatçılar tevkif edildiği sırada onlarla birlikte tevkif edilen ve İttihatçı olmayan tek kişi oydu (16 Kasım 1912).

Abdullah Cevdet'in II. Meşrutiyet döneminde söz konusu edilmesi gereken önemli bir faaliyeti de Shakespeare'den yaptığı tercümelelerdir. Daha önce, 1898'de Cenevre'de *Ode*'yi neşretmişti. Bunu *Hamlet* ve *Julius Caesar* (Mısır 1908) tercümeleri takip etti. 1909'da *Macbeth* çevirisi gene Mısır'da yayımlandı. *Romeo ve Juliet* ise *Şehbal* mecmuasında tefrika edildi (nr. 7-24, 14 Temmuz 1909 - 14 Ağustos 1910). Daha sonra da *Kral Lear* (İstanbul 1917), *Antuan ve Kleopatra* tercümeleri (İstanbul 1921) yayımlandı. Edebî faaliyet ve siyasî teşebbüslerin yanı sıra Abdullah Cevdet'in diğer bir çalışması da Gustave Le Bon'un eserlerini neşretmesi oldu. İlk baskısı 1907'de Mısır'da yapılan *Rûhûl-akvâm*, 1913'te ikinci defa İstanbul'da yayımlandı. *Asrımızın Nüsûs-ı Felsefiyyesi* ise 1914'te gene İstanbul'da basıldı.

Mütareke'nin ilân edilmesiyle birlikte Abdullah Cevdet yeniden siyaset ve ya-

yın sahnesine çıktı. *İctihad*'ın 128. sayısı 1 Kasım 1918 tarihinde *İstihad* adıyla yayımlandı. Bu defa mecmua, Garpcılık'tan çok siyasî bir karakter taşıyordu ve İttihatçı aleyhtarlığının yayın âlemindeki liderlerinden biri durumundaydı. Abdullah Cevdet aynı muhalefeti *Serbestî, Türkçe (Yeni) İstanbul* gazetelerinde yazdığı yazılarda da sürdürdü. Bu arada İngiliz Muhibleri Cemiyeti'nin ilk nizamname taslağını yaptı ve kurucuları arasında yer aldı; ayrıca İngilizler'le iş birliği yapan Kürt Teâlî Cemiyeti'nde de önemli roller üstlendi. II. Meşrutiyet döneminde de *Roj-u Kürd* ve *Hetav-ı Kürd* mecmualarında yazılar yazmış, fakat açıktan bir etnik ayrılıkçılık müdafaasında bulunmamıştı. Ancak, Mütareke döneminde bilhassa *Jin* gazetesi ile *Jin* mecmuasında yayımladığı yazılarda bu fikirlerini açıkça ortaya koydu. 30 Mart 1919'da sıhhiye müdürü oldu ise de *İctihad* mecmuasında dinî tezyif edici yazıların yer alması sebebiyle bu görevinde fazla kalamadı. 25 Mayıs 1920'de bu göreve yeniden tayin edildi ve beş ay sonra yine azlolundu. *İctihad*'ın 132. sayısında yayımlanan "Yara ve Tuz" adlı makalede "salâtın sûret-i mütezeyyifâne de zikri" sebebiyle mecmua 10 Mart 1919 tarihinde tekrar kapatıldı. Mecmuanın 139. sayısı ise ancak Kasım 1921'de neşrolunabildi. Bu arada, çıkarılışına öncülük ettiği *Yirminci Asır* adlı bir gazetede yazılar yazdı.

Abdullah Cevdet, *İctihad*'ın 1 Mart 1922 tarihli 144. sayısında yeni bir din olarak Bahâîliğin kabul edilmesini tavsiye edince hakkında bir dava daha açıldı. 20 Nisan 1922'de iki yıl hapse mahkûm olduysa da dava temyizce bozuldu. Cumhuriyet döneminde de süren dava, 30 Aralık 1926'da "enbiyâyâ ta'n-fezâhat-i lisâniyye" suçlarıyla ilgili maddenin ceza kanunundan çıkarılması üzerine düştü. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra ise yeni yönetimi öven yazılarıyla yayın faaliyetini sürdürdü. *İctihad*'ın bu dönemdeki ilk sayısı, 150 numara ile 23 Kasım 1922'de yayımlandı. Ancak, Mütareke dönemindeki ayrılıkçı siyasî faaliyetleri ve yazıları, işgal kuvvetleriyle olan ilişkileri ve İngiliz Muhibleri Cemiyeti'nin beyannamesini imzalamış olması sebebiyle, Âlî Karar Hey'eti kendisinin bir daha devlet hizmeti almasını yasakladı; buna yaptığı itirazlar da sonuçsuz kaldı. Aralık 1924'te Elazığ mebusluğu boşaldığı sırada Atatürk tarafından Ankara'ya çağılınca, mebusluğa

getirileceği söylentileri yaygınlaştı. Ancak kendisini din aleyhtarı yazıları dolayısıyla sürekli olarak eleştiren gazetele-
rin, 1920'den itibaren nüfus politikası hakkında ileriye sürdüğü görüşlerini, "Avrupa'dan damızlık adam celbi" şek-
linde takdim etmeleri ve bu alanda kamuoyunda yoğun tartışmaların başla-
ması üzerine mebusluk söylentileri son buldu. Bundan sonra kendisini tama-
men *İctihad*'ın yayımına veren Abdul-
lah Cevdet, aynı zamanda, bir bölümü devlet yayını olarak basılan önemli bi-
yolojik materyalist eserler yayımladı. Bunların başlıcaları, Baron Holbach'ın *Akl-ı Selim* adlı eseri (İstanbul 1928) ile Voltaire'in *Râhib Meslier'nin Vasiyet-nâmesi Hakkında* (İstanbul 1924) adlı kitabıydı. Yine bu dönemde Le Bon ter-
cümeleriyle *Dilmestî-i Mevlânâ'yı* (İs-
tambul 1921) ve ilk baskısı 1914'te ya-
pılan *Rubâiyyât-ı Ömer Hayyâm ve Türkçe'ye Tercümeleri'ni* (İstanbul 1926) neşretti. 29 Kasım 1932'de öldü. Hayatı boyunca büyük tartışmalara se-
bep olduğu gibi ölümünden sonra da cenaze namazının kılınıp kılınmayacağı konusunda tartışmalar olmuştur.

Çok sayıda telif ve tercüme kitap neşreden Abdullah Cevdet'in telif eser-
lerinin sayısı kırk altı, tercümelerinin sayısı da otuzu bulur. Tipla ilgili olanları (*Kolera, Mûsikî ile Tedavî, A'mâlik ve İcti-
had*'da makale olarak da yayımlanan *Kaf-
kasya'daki Müslümanlara Beyannâme*) dışındaki önemli bazı eserleri şunlardır: *Mahkeme-i Kübrâ* (1895), *İki Emel* (1898), *Hadd-i Te'dib, Ahmed Rıza Bey'e Açık Mektup* (1903), *Fünûn ve Felsefe* (1906), *Bir Hutbe* (1909), *İstan-
bul'da Köpekler* (1909), *Yaşamak Kor-
kusu* (1910), *Cihân-ı İslâma Dâir Bir Nazar-ı Târihî ve Felsefî* (1922), *Âdâb-ı Muâşeret Rehberi* (1927).

BİBLİYOGRAFYA :

Manastırlı İsmail Hakkı, "Târîh-i İslâmiy-
yet", *Surât-ı Müstakim*, sy. 72, Muharrem 1328, s. 305-307; sy. 74, Muharrem 1328, s. 337; İsmail Fennî (Ertuğrul), *İzâle-i Şükûk*, İstanbul 1928; Peyami Safa, *Türk İnkılâbına Bakışlar*, İstanbul 1933; İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, s. 244-247; Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyâstî Fikirleri 1895-1908*, Ankara 1964, s. 162-185; a.mlf., *Continuity and Change in the Ideas of the Young Turks*, An-
kara 1969, s. 13-27; Hilmi Ziya Ülken, *Türki-
ye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul 1966, I, 387-405; M. Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul 1981; K. Süssheim, "Abd Allâh Djevdet", *El' Suppl.* (Fr.), s. 59-64; [T. H.], "Abdullah Cevdet", *İA*, I, 46; G. L. Lewis, "Djêwdet, *El'2* (İng.), II, 533; *TDEA*, I, 11-12.

M. ŞÜKRÜ HANIOĞLU

ABDULLAH b. CÜBEYR

(عبدالله بن جبیر)

Ebü'l-Münzir Abdullâh b. Cübeyr
b. en-Nu'mân el-Ensârî
(3/624)

Uhud Savaşı'nda Ayneyn tepesindeki
okçuların kumandanlığını yapan
sahâbî.

Evs kabilesine mensup olup Birinci Akabe Biatı'ndan sonra İslâmiyet'i ka-
bul etti. Medinelî yetmiş kişi ile birlikte İkinci Akabe Biatı için Mekke'ye geldi. Biattan önce Hz. Peygamber'le görüş-
mek istedi ve birkaç arkadaşıyla birlik-
te Peygamber'in kalmakta olduğu Ab-
bas'ın evine gitti. Fakat Abbas, Hz. Pey-
gamber'in Medineliler'le olan münase-
betini Kureysliler'den gizlemenin gere-
ğine inandığı için, onlara Peygamber'le
ancak Akabe'de görüşebileceklerini söy-
ledi. Abdullah da diğer ensar gibi Aka-
be'de Hz. Peygamber'e biat etti.

Abdullah b. Cübeyr Bedir ve Uhud sa-
vaşlarına katıldı. Uhud Savaşı'nda Hz. Peygamber, İslâm ordusuna arkadan gelebilecek saldırıya engel olmak mak-
sadiyla sol taraftaki Ayneyn tepesine, Abdullah b. Cübeyr kumandasında elli kadar okçu yerleştirdi ve hiçbir şekilde oradan ayrılmamalarını emretti. Sava-
şın başlangıcında müslümanların galip gelmeye başladığını gören okçuların büyük bir kısmı ganimetten mahrum kalmamak için yerlerinden ayrılmaya başladılar. Abdullah Hz. Peygamber'in "bizim bozguna uğradığımızı, atlarımızı kuşların kaptığını görseniz bile, ben si-
ze haber gönderinceye kadar yerinizden ayrılmayınız" buyurduğunu anlat-
maya çalıştıysa da, bütün gayret ve ısrarlarına rağmen çözülmeye engel ola-
madı ve yanında kalan on kişi ile birlik-
te Hâlid b. Velid'in kumanda ettiği Mekkele süvarilerle savaşmak mecburi-
yetinde kaldı. Okla savaşa başlayan Ab-
dullah, oku bitince mızrağıyla, o da kırı-
lınca kılıcıyla mücadeleye devam etti; nihayet İkrime b. Ebû Cehil ve arkadaş-
ları tarafından şehid edildi. Müşrikler onu öldürmekle yetinmeyerek vücudu-
nu delik deşik ettiler ve bağırsaklarını dışarı döktüler. Âl-i İmrân sûresinin 152. âyeti, şehid oluncaya kadar Hz. Peygamber'in emrini yerine getirmeye çalışan Abdullah ve arkadaşlarını öv-
mektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Vakıdî, *Kitâbü'l-Megâzî* (nşr. M. Jones), Lon-
don 1965-66 — Beyrut, ts. (Âlemül-Kütüb), I, 131, 160, 219-220, 229-230, 232, 284, 301-302, 323; İbn Hişâm, *es-Sîre* (nşr. Mustafa es-Sekkâ v.dğr.), Kahire 1375/1955, I, 465, 689; II, 65, 113, 123; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ* (nşr. İhsan Abbas), Beyrut 1388/1968, II, 39-40, 41, 42, 47; III, 53, 475-476; IV, 7; VIII, 31; Halife b. Hayyât, *Târîh* (nşr. Süheyl Zekkâr), Dimaşk 1967-68, s. 29, 34; a.mlf., *et-Tabakât* (nşr. Süheyl Zekkâr), Dimaşk 1966-67, I, 197; İbn Habîb, *el-Muhabber* (nşr. Ilse Lichtenstad-
ter), Haydarâbâd 1361/1942, s. 278-279; Be-
lâzürî, *Ensâbü'l-esrâf*, I (nşr. Muhammed Ha-
midullah), Kahire 1959, s. 241, 265, 317, 319, 330; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, Bulak 1323-29 — Beyrut 1398/1978, IV, 81-87; İbn Abdülber, *el-İstî'âb* (nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî), Kahi-
re 1969, III, 877; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe* (nşr. Muhammed İbrâhim el-Bennâ v.dğr.), Kahire 1390-93/1970-73, III, 194; Zehebî, *A'lâmü'n-nübela'*, II, 331; Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, Ka-
hire 1941, I, 101, 120, 128; İbn Hacer, *el-İşâbe*, Kahire 1328, II, 286.

MUSTAFA FAYDA

ABDULLAH b. CÜD'ÂN

(عبدالله بن جعدان)

Ebü Zübeyr Abdullâh b. Cüd'ân
b. Amr el-Kureşî
(ö. 600 m. [?])

Câhiliye devrinde mazlumlari koruyan,
zenginligi ve cömertligi ile taninan
Kureysli.

Teym b. Mürre kabilesine mensup olup Hz. Ebû Bekir'in babasının amca-
zadesidir. Babası Cüd'ân b. Amr, annesi Su'dâ bint Uveyc b. Sa'd'dır. Gençliğinde başına buyruk biri idi; çeşitli cina-
yetler işlediği için babasını ve kabilesini kendi adına devamlı diyet ödemek mec-
buriyetinde bırakıyordu. Sonunda kabi-
lesiyle birlikte babası da oğlunu red-
detti ve artık onu himaye etmeyeceğini, diyet borçlarını da ödemeyeceğini ilân etti. Daha sonra kervanlarla ticaret yapmaya başladı; esir ve köle ticaretiyle de meşgul olarak büyük bir servete ka-
vuştı. Ficar savaşlarında kendi hesabına yüz askeri teçhiz ederek aynı za-
manda Kureys kabilesinin kumandanlı-
ğını yaptı. Yaşlandıkça cömertliği artı-
yor, birçok köle ve câriyeyi âzat edip yardımında bulunuyordu. Meşhur sahâbî Suheyb-i Rûmî de onun kölelerinden idi.

Abdullah b. Cüd'ân'ı Câhiliye döne-
minde büyük bir şöhrete ulaştıran ha-
dise, *Hilful-fudûl** antlaşmasıdır. Zul-
me uğrayanların haklarını zalimlerden alınca kadar mücadele etmek üzere yemin edenlerin katıldığı ve Hz. Pey-